

Skam, skuld och tandlöshet

Munnen, tänderna och särskilt tandlöshet är ett känslomässigt mycket laddat område. Dålig munhälsa förknippas i vår kultur ofta med skam och skuld. Individen vill gärna försöka dölja situationen om det är möjligt, och omvärldens dom verkar ofta vara klar: det är ditt eget fel; dålig munhälsa är självförvållad, så du får skylla dig själv. Så enkelt är det förstås inte.

Författaren Per Olov Enquist skriver i början av sin bok *Ett annat liv* om modern och hennes tandlöshet: "... ett vattenglas med proteser; hon förlorade sina tänder redan som sjuåring. Hon talar aldrig om detta, vill heller inte visa skammen, men när hon skrattar är det egendomligt återhållsamt, nästan skrämt, som om hon ännu skämdes."

I min dagliga verksamhet möter jag ofta denna skam och skuld, förtvylade människor som är på väg att förlora sina tänder på grund av sjukdom och patienter med illasittande, glappande proteser som avslöjar den skam de gärna vill dölja. Jag vill dela med mig av några upplevelser som särskilt har etsat sig fast i mitt minne.

Den första berättelsen handlar om ett barnbarn och hans mormor. Barnbarnet Christer har hört talas om att det går att ersätta förlorade tänder med *implantat* och berättar om sin upplevelse av en älskad mormor och hennes tandlöshet och undrar om vi kan hjälpa henne med nya fastsittande tänder. Mormodern bjuder gärna sin stora familj på middag, särskilt söndagsmiddagarna är fest. Genom åren har Christer allt oftare kommit att fundera över hur det kommer sig att mormodern inte sitter med övriga familjen och njuter av maten och samvaron kring bordet. Det finns mycket att bestyra i köket för mormodern, allt för att slippa delta i måltiden. En skål skall fyllas med varm sås, potatisen har tagit slut och det är alltför lite kött på ett serveringsfat. Vid dessa tillfällen lägger mormodern alltid upp en liten portion mat på sin tallrik och sitter då och då

hastigt ned, rör runt lite i maten så att det skall se ut som att hon äter, men i själva verket äter hon aldrig. En gång när de är ensamma tillsammans konfronterar Christer sin mormor med sina observationer, och efter lång tvekan berättar mormodern i förtvivlan om sin tandlöshet, sina illasittande proteser och hur rädd hon är för att bli avslöjad som tandlös. Den skammen vill hon inte bära, inte ens inför sin nära familj. Genom alla år har hon kämpat med att dölja sin situation. Hon äter aldrig en måltid tillsammans med andra, trots att hon älskar den sociala samvaron och att hon numera är förtjust i mosad och finskuren mat.

Det blir till sist en solskenshistoria. Vi opererar mormodern så att hon får titanimplantat som konstgjorda tandrötter och ovanpå detta skruvar vi fast en tandbro. Mormodern beskriver sitt nya liv som att ha blivit född på nytt. Och under många år får jag vid årliga återbesök ta del av berättelsen om hur livet i sin helhet har ändrats med nya fastsittande tänder.

En annan historia handlar om Pontus, om hemlöshet och tandlöshet. Vår forskningsgrupp vid Karolinska Institutet blev engagerad i ett projekt som handlade om de hemlösas hälsa. Det blev tidigt klart att ett av de stora problemen för denna grupp, förutom hemlösheten, är sjukdomar i munnen. Pontus hade tidigare ett ganska vanligt liv med arbete, bostad och familj. Genom missbruk förlorade Pontus allt och hamnade bland de hemlösa. Inte minst drogmissbruk gjorde att munhälsan blev starkt eftersatt, och så småningom fanns nästan inga tänder kvar, bara några ruttna rotstumpar. Efter otaliga möten med socialsekreterare och vårdpersonal beskriver Pontus hur äcklad personalen var av hans ruttna mun och hur de ogärna ville se honom i ansiktet. Så småningom blev Pontus omhändertagen av tandläkaren Patricia de Palma i vår grupp. Munnen sanerades, och Pontus fick en ny tandprotes. Han beskriver det som om en rullgardin nu gick upp vid mötet med alla de myndighetspersoner en hemlös skall möta på sin väg tillbaka in i samhället. Plötsligt såg de honom, mötte blicken, log mot honom och Pontus log tillbaka. Det blev bostad, det blev arbete, det blev nya vänner, och kontakten med dottern återupptogs. Allt är naturligtvis inte de nya tändernas förtjänst, men Pontus menar att för honom blev de nya tänderna skillnaden mellan liv och död.

När jag hade lyssnat på ett antal berättelser där patienter beskrivit tändernas och munnens betydelse för hela deras livssituation kände jag mig ibland osäker. Kunde verkligen munnen betyda så mycket? Det fanns ett sätt att prova själv, och jag bestämde mig för att göra det. En av våra skickliga tandtekniker, Jan Ringvall, som är van att göra tänder och proteser för teater och film, gjorde en avtagbar tandprotes åt mig. Denna protes kunde jag trä utanpå mina egna tänder, och det såg då ut som om jag saknade någon framtand och hade mycket svår tandlossning, tandköttinflammation, tandsten och bakteriebeläggningar. Jag använde denna protes i flera sociala sammanhang, alltid med samma resultat: så fort jag öppnade munnen och visade min sjuka tandrad backade folk med äcklad uppsyn och vände sig från mig. När jag tog ut tänderna blev det leenden, skratt och ofta en kram. Lättnaden var påtaglig, de kraftiga reaktionerna var skrämmande för mig, och jag började själv allt bättre förstå tändernas och munnens betydelse för livskvalitet.

Vid ett tillfälle skulle jag medverka i en debatt i en morgonsoffa på TV. Det var jag och dåvarande socialministern som skulle debattera munnens betydelse som social klasstämpel. Medan jag sitter i ett slags väntrum och väntar på att få komma in i TV-studion dricker jag en kopp kaffe och bläddrar i en tidning. Försiktigt smyger jag in min tandprotes i munnen för att se reaktionen. Programledarna kommer för att hälsa. Den kvinnliga programledaren kommer gående snett framifrån, och hennes manliga kollega står bakom min rygg. Vi är några stycken som sitter runt ett bord, och hon frågar efter en tandläkarprofessor. Jag reser mig, sträcker fram handen, öppnar munnen och ler. Hon backar förskräckt rätt in i väggen och mumlar något om missförstånd. Jag tar ut protesen, och hon betraktar mig storögt och lättad. Hennes manliga kollega kommenterar händelsen och beklagar att det inte fanns någon TV-kamera som fångade situationen. Han skulle ha velat visa hennes äcklade reaktion för tittarna. Intressant nog vägrar den kvinnliga programledaren att erkänna sin reaktion. Hon är minsann van vid det mesta, och hon skulle aldrig med en min visa sig vara berörd, allra minst äcklad, av någon intervjuperson. Jo, jag tackar. Och jag beklagar också i mitt stilla sinne att händelsen inte fångades på bild. Inte för att användas som vittnesmål i en diskussion om personliga reaktioner, utan för att visa att mun-